

Міністерство освіти і науки
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

НАУКОВІ ПРАЦІ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Том 23

На пошану професора С. А. Копилова

Кам'янець-Подільський
ПП «Медобори-2006»
2013

УДК 378.4(477.43)(082):94

ББК 63.3(4Укр.)

Н16

Рецензенти:

О.В.Добржанський - доктор історичних наук, професор (м. Чернівці)

В.В.Марчук - доктор історичних наук, професор
(м. Івано-Франківськ)

Редакційна колегія тому:

В.А. Смолій, академік НАН України, доктор історичних наук, професор; *Л.В. Баженов*, академік УАШ, доктор історичних наук, професор; *В.П. Газін*, доктор історичних наук, професор; *В.С. Степанков*, академік УАШ, доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор); *О.М. Завальнюк*, доктор історичних наук, професор; *С.А. Копилов*, доктор історичних наук, професор, ректор (заступник відповідального редактора); *В.В. Нечитайло*, доктор історичних наук, професор; *В.С. Лозовий*, доктор історичних наук, професор; *І.В. Рибак*, кандидат історичних наук, професор; *В.А. Дубінський*, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету (заступник відповідального редактора); *А.Г. Філінюк*, доктор історичних наук, професор; *В.В. Газін*, кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар).

Рекомендовано до друку Вченою радою

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 8 від 30 травня 2013 р.)*

Н16 Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. — Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. - Т. 23: На пошану професора С.А. Копилова. - 560 с.

ISBN 978-617-681-024-7

Адреса редакційної колегії:

*кафедра всесвітньої історії, історичний факультет,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32300*

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «Історичні науки» (Бюлетень ВАК України. - 2001. - №3)

© Автори статей, 2013

ISBN 978-617-681-024-7

© ПП «Медобори-2006» видання, 2013

Постоловський Р.М. Національно-демократичні основи проголошення Чехословаччини 28 жовтня 1918 року.....	238
Ачканазі Б.О. Світова війна і виникнення національного блоку у Франції (1918-1919).....	248
Павко А.І. Особливості зовнішньої політики Франції в період президентства В. Жіскара Д'естена.....	268
Олещук А.Р. Перші кроки Польщі на шляху до НАТО.....	282

ДАВНЯ І НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Балушок В.Г. Початковий етап формування етнічних стереотипів у політичній культурі українців (впливи Степу).....	290
Брехуненко В.А. Чисельність християнських козацтв у XVI - першій половині XVII ст.....	304
Філінюк А.Г. Нові явища в господарському розвитку Правобережної України на зламі XVIII-XIX ст.....	311
Майор Р.І. Політика мадяризації та її вплив на розвиток українського національного руху в Закарпатті в середині XIX - на початку XX ст.....	324
Трубчанінов С.В. «Перший історико-географ Південної Росії» (Філіп Бруун).....	344
Сербалюк Ю.В. Соціально-економічні передумови зростання благодійної діяльності в Правобережній Україні наприкінці XIX - на початку XX ст.....	360

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Лозовий В.С. Реакція селянства на земельну політику Центральної Ради після утворення Української Народної Республіки.....	372
Яблонський В.М. Історичні передумови виникнення та діяльності екзильного уряду УНР.....	380
Завальнюк О.М. Діяльність української влади із соціального захисту громадян УНР (листопад 1919 - листопад 1920 рр.).....	387
Рябченко О.Л. «Колишні» стратегії і парадокси здобуття вищої освіти в УСРР у 1920-ті роки.....	397
Прилипко Р.Д. Страхова медична допомога робітникам та службовцям у 20-х рр. XX ст.....	407
Комарніцький О.Б. Педагогічні навчальні заклади Черкащини у 20-30-ті рр. XX ст.: реорганізації та формування студентського складу.....	416
Григоренко О.П. Селянство України як об'єкт репресій радянської тоталітарної держави.....	425
Ісакова І.А., Рибак І.В. Депортації як форма державного терору проти українського населення Кубані у 1930-1935 рр.....	436

Сеньків М.В. Депортаційна політика радянського та польського тоталітарних режимів щодо українського й польського населення (1944-1947 рр.).....	445
Мадудяк В.С. Конфесійні особливості СЦСХБ (середина 1960-х - 1970-х років).....	453
Адамовський В.І. Законодавство України про реабілітацію жертв політичних репресій кінця 1980-х - початку 1990-х років	468

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

Баженов Л.В. Педагоги - головна опора краєзнавчого руху та регіональних досліджень на Поділлі-Хмельниччині (середина ХІХ - початок ХХІ ст.).....	474
Сулятицька Т.В. С.С. Гогоцький - філософ з міста Кам'янець-Подільський.....	482
Машталір А.І. Відзначення роковин Т. Шевченка у Кам'янці-Подільському (1919 р.).....	489
Суровий А.Ф. Політика українізації в освіті Поділля у 1920-х роках..	503
Хоптяр Ю.А. Стан освіти в Кам'янець-Подільській окрузі у період німецько-фашистської окупації (1941-1944 рр.).....	513
Гончар М.І. Церковна проповідь як явище соціокультурного життя подолян (за матеріалами «Подольскіх Єпархіальних Ведомостей»)....	519
Боровець І.І. Депутатська діяльність І. С. Зеленюка (друга половина 40-х - перша половина 60-х рр. ХХ ст.).....	526

РЕЦЕНЗІЇ

Гуменюк А.О. [Рецензія] Прищепя О.П. Міста Волині у другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. - Рівне ПП.ДМ. - 2010. - 287 с. ..	536
Нечитайло В.В. [Рецензія] Аграрна складова політичних програм українських партій.....	541
Глушковецький А.Л. [Рецензія] Zanim przyszła «Pozoga»: dokumenty i materiały dotyczące działalności polityczno-społecznej polaków na Podolu w latach 1905-1910 / Wstęp, wybór i opracowanie Roman Jurcowski. - Olsztyn: Centrum Badani Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2011. - 776 s.	546
Дубінський В.А. [Рецензія] Федьков О.М. «Селянству - владу і землю!». Всеросійський селянський союз в Україні (1905-1907 рр.): Монографія / О.М. Федьков, В.О. Магась. - Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. - 272 с.....	552
Коротко про авторів	555

ті, що властива розвиткові самої ідеї філософії. Одним з найважливіших достоїнств історико-філософської концепції Гегеля Гогоцький справедливо вважає прагнення німецького мислителя до з'ясування смислу і значення кожного з начал і напрямків у розвитку філософії. Справедливо пов'язуючи з історико-філософською творчістю Гегеля своєрідну віху в становленні історії філософії як науки, Сильвестр Сильвестрович розглядає її як своєрідну точку опертя для подальшого розвитку теорії та методології історії філософії. Саме такою точкою опертя була гегелівська історико-філософська концепція для самого С.Гогоцького, чії роздуми над теоретичними й методологічними проблемами історико-філософської науки значною мірою навіяні Гегелем і є результатом глибокого осмислення принципу історизму як керівного в історико-філософському пізнанні.

Глибока продуманість теоретичних і методологічних питань історико-філософського знання, усвідомлення значущості історії філософії як спеціальної дисципліни, послідовні спроби її розбудови, що вирізняють С.Гогоцького на тлі вітчизняної філософської думки середини ХІХ століття, засвідчують, як бачимо, не лише визначну роль київського професора у становленні історико-філософської науки на теренах Російської імперії, а й переконують у наявності в київській академічній філософії потужний історико-філософської традиції, осмислення якої містить значний потенціал для розвитку сучасної української історико-філософської науки.

Своє майже п'ятдесятирічне педагогічне і наукове служіння Сильвестр Гогоцький завершив 1886 року - продовжити його, на жаль, не дали невиліковна хвороба і цілковита втрата зору. В останні роки з весни до осені старий професор жив із родиною у придбаній колись садибі у селищі Некрашах під Києвом. Саме тут восени 1887 року він отримав зворушливу звістку про одностайне його обрання почесним членом Київської духовної академії. І саме тут 29 червня 1889 року скінчився його земний шлях. Поховали Сильвестра Гогоцького на території Києво-Видубицького Свято-Михайлівського монастиря. Сьогодні його могилу годі й шукати...

Примітки

¹ Формулярний список о службе ординарного професора Университета Св. Владимира, статського совітника Сильвестра Гогоцького. - Центральный державный исторический архив Украины в м. Києві. - Ф. 707. - Оп. 33. - С. 322.

² Гогоцький С.С. Введение в историю философии. - К., 1871. - С. 1.

³ Философский лексикон. - Т. IV. - К., 1873. - С. 81.

⁴ Там само. - С. 81.

⁵ Гогоцький С.С. Ведение в историю философии. - С. 5.

⁶ Там само. - С. 36-37.

⁷ Там само. - С. 8.

⁸ Там само. - С. 32.

⁹ Там само. - С. 30-31.

¹⁰ Там само. - С. 57.

¹¹ Там само. - С. 58.

Резюме

В статтє реконструировуются веки жизни и творчества представителя Киевской духовной академии второй половины XIX - начала XX века Гогоцкого Сильвестра Сильвестровича - выдающегося отечественного философа.

Ключевые слова: развитие, история, историография, образование, педагогика, принцип историзма, познание, концепция.

Одержано 14 травня 2013 р.

УДК94(477.43)"1919"

A.I. Mahtalir

ВІДЗНАЧЕННЯ РОКОВИН Т. ШЕВЧЕНКА У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (1919 р.)

У статті розглядаються заходи заплановані та проведені громадськістю Кам'янця-Подільського в різних установах та організаціях з приводу відзначення Шевченківських роковин.

Ключові слова: Т. Шевченко, шевченківське свято, Подільська губернська народна управа, періодична преса, кореспонденція, навчальні заклади.

На початку березня, впродовж багатьох років, відзначаємо роковини одного із символів українського національного відродження, відомого сина українського народу, «батька» української нації, невмирущого Кобзаря - Тараса Шевченка. Особливим, з приводу відзначення шевченківських роковин, став 1919 рік, коли в силу військово-політичної ситуації в Україні, у місто Кам'янець-Подільський прибуло багато українських громадсько-політичних діячів. Разом з кам'янчанами вони взяли активну участь в урочистостях, пов'язаних з іменем Тараса Шевченка і тим самим визначили їх особливо високий інтелектуальний та ідейний рівень.

Запропонована проблема дотично порушувалася багатьма науковцями. Серед них варто зазначити роботи: М. Грушевського¹, П. Зайцева², І.Огієнка³, О. Завальнюка⁴, В. Лозового⁵, О. Комарницького⁶, Е. Мельника⁷ та інших дослідників, але окремо вона ще не була предметом наукового аналізу.

Метою дослідження є спроба висвітлити відзначення громадськістю Кам'янця-Подільського шевченківських роковин у 1919 році.

В українській культурі Т.Г. Шевченко фактично одностайно в усіх контекстах національно спрямованої думки характеризується як український поет і пророк, натхненний голос свого народу і духовний батько відродженої української нації⁸. Український народ у ході революції зумів повірити шевченковим заповітам. Національно свідомі діячі сприймали Т.Шевченка як носія одночасно патріотизму й гордості за свій народ, жалю до нього, людиною, що розкрила проблеми соціальної нерівності, прагнення народу до незалежності⁹.

Як свідчать архівні матеріали та періодична преса у 1919 р. планувалося на державному рівні відзначити Шевченківські роковини. На свято планувалося запросити громадян інших національностей, зокрема поляків та євреїв, проте участь останніх викликала велике занепокоєння, зважаючи на погроми¹⁰.

Міністр народної освіти І. Огієнко видав наказ, в якому зазначалося, що «день народження Т. Шевченка 10 березня (25 лютого) у всіх державних школах має бути вільним від навчання і по всіх школах мають бути влаштовані літературні ранки або вечірки з відповідними лекціями про значення Тараса Шевченка для розвою нашого народу і його визволення з духовної та політичної неволі. Де у місцевих театрах мають бути влаштовані публічні урочисті вистави, належить забезпечити учням можливість бути на сих виставах, в сей день, або в другий 11 березня»¹¹. Натомість у день смерті поета навчання у школах повинно відбуватися¹².

Робота з відзначення роковин поета розпочалася раніше. Так, 21 січня 1919 р. відбулося спільне засідання хорОВОї і художньої рад, на якому вирішили запропонувати культурному діячу, диригенту Є. Москвичіву взяти участь у підготовці Шевченківського свята, підключити до нього місцевий університет, «Просвіту», губернську народну управу, повітову народну управу, міську управу і о 20 год. у четвер 30 січня 1919 р. провести спільне засідання з цього питання¹³.

Декількома днями по тому, 24 січня 1919 р., у відділі позашкільної освіти Подільської губернської народної управи відбулася нарада інструкторів позашкільної, шкільної освіти і дошкільного виховання, на якій обговорювалося питання про участь народної управи в святкуванні Шевченківських днів. Ухвалили відзначити їх якнайкраще, щоб «Шевченків день» був урочистим національним святом не тільки для Кам'янця і його околиць, але для всіх закутків Поділля¹⁴. З цією метою вирішили присвятити чергові номери журналів «Освіта» та «Село» Шевченкові, опублікувати і розіслати в усі школи і просвітні установи Поділля брошуру «Шевченкове свято на селі» (5 тис. примірників)¹⁶¹⁷ з рекомендаціями до святкування, відповідні вірші з «Кобзаря» для читання та вивчення¹⁸. Учасники наради звернулися з проханням до народної управи, що вона виділила на потреби святкування 2 тис. крб.¹⁹.

У зв'язку з цим журнал «Село» повідомляв, що до свята готується і відділ дошкільного виховання Подільської губернської народної управи. Керівництво відділу закликала усіх, «хто близько стоїть до дітей» (дитячі садки), а також громадські організації взяти участь у відзначенні Шевченківських роковин, активно залучити до них дітей, читаючи разом з ними вірші, організовуючи вечірки, концерти, урочисті походи зі співом, по допомозі звернутися до «Просвіти», а якщо у населеному пункті немає ні дитячого садочка ні товариства «Просвіта», то провести роковини поета у школі й «притягнути до святкування не тільки школярів, але й дітей наймолодшого віку»²⁰.

Наприкінці січня 1919 р. у помешканні місцевої «Просвіти» відбулося довгоочікуване спільне засідання хорової ради українського національного хору, представників університету, губернської народної управи, повітової управи, товариства «Просвіта», міської управи і товариства «Самоосвіта» у справі улаштування Шевченківського свята²¹. Губернське земство створило спеціальну комісію зі влаштування свята, яка розробила й подала його проект. До складу комісії увійшли Животко, Воронець і Сосновський²², згідно з проектом об 11 годині 10 березня на Соборній площі мала відбутися урочиста панахида по Т. Шевченкові. Відправляти її повинно було українське духовенство, релігійні пісні мав виконувати український національний хор. На панахиду запрошувалися учні зі всіх шкіл міста разом із вчителями та інші українські організації, які існували в Кам'янці-Подільському²³. Кожна школа, інституція і організація повинні були рухатися до Соборної площі з національними стягами і портретами Т. Шевченка, де мали зайняти спеціально їм відведене місце.

7 лютого 1919 р. відбулося наступне засідання хорової ради. На порядку денному розглядалося питання проведення Шевченківського свята. Задля складання програми свята вирішили за необхідне скликати комісію 11 лютого ще раз²⁴. Згідно з виявленими протоколами, засідання відбувалися ще 19 лютого, а також з 2 по 7 березня²⁵.

Організаційний комітет комісії зі влаштування Шевченківського свята в Кам'янці для швидшої реалізації планів поділився на дві частини (відділи). Перший створював проект програми концерту для дорослих в Народнім домі, другий - проект концерту в актовій залі університету для школярів молодшого віку, отримавши напередодні дозвіл від ректора К-ПДУУ І.Огієнка²⁶.

Дописувачі газета «Життя Поділля» розмірковували над тим, яким же способом можна відзначити пам'ять українського Кобзаря. Висловлювалися думки, що основне - виконання «Заповіту»: «Заповіт» - це «українське Євангеліє, яке кличе насамперед до праці на користь України»²⁷. Священик Н.Н. звертаючись через газету «Життя Поділля» до громадян, зазначив такі слова: «Цього року ми, свідоме громадянство, повинні подбати про те, щоб Шевченківські роковини відбулися якомога урочистіше, щоб у цім національним святі взяло участь не тільки місто й інтелігенція, але й кожне село, кожний селянин»²⁸. Він закликав українську громадськість задалегідь подбати про достойне влаштування свята, оскільки роковини поета мають виховне значення для українського народу. За це має відповідати спеціально створена комісія. Вона зобов'язана розіслати у села спеціальну листівку з портретом Кобзаря та програму святкування його роковин. Саме свято має розпочатися із урочистої панахиди, після якої з церкви усі підуть до місцевої школи і продовжать святкування²⁹. Дійсно, частина його пропозицій ввійшла до плану проведення Шевченківських днів.

Зауважимо, що Подільський губернський комісар надаючи великого значення постаті Т. Шевченка 2 березня (16 лютого за старим стилем)

1919 р. видав документ (депешу) № 861, в якому наказував місцевим органам самоврядування якомога краще відзначити роковини Т. Шевченка. Цього ж дня копії депеші були розіслані у всі повіти. Документ складався з трьох підпунктів та додатку, в яких зазначалося, що необхідно відправляти служби Божі у всіх церквах, відмінити цього дня навчання у школах, роботу громадських та державних інституцій, влаштувати скрізь лекції, концерти, вечірки ті ін.³⁰ У додатку №430 Г. Степура наказав перенести відзначення Шевченківських роковин з 11 на 10 березня і зробити його вихідним днем, щоб усі урядовці мали змогу взяти участь у панахиді³¹. Причини уточнення депеші нам невідомі, можна лише припустити, що він врахував побажання міністра народної освіти, а також місцевої комісії з влаштування Шевченківського свята³².

На 105-ту річницю від дня народження Т. Шевченка відгукнувся і російськомовний часопис «Подольское слово». Він повідомив, що 11 березня відбудуться урочистості, присвячені дню народження «известного поэта Т.Шевченко». Далі подавались відомості про те, що губернський комісар звернувся до міського керівництва м. Вінниці (на Поділлі) з пропозицією влаштувати Шевченківське свято³³.

Практично одразу з «обіжником» до навчальних закладів Поділля звернувся губернський комісар освіти М. Куриленко, який, виконуючи наказ міністра народної освіти, зазначив, що «10 березня у всіх школах буде припинено навчання, святкуватимуть день народження Т.Г. Шевченка, влаштовуючи зібрання, ранки та вечірки». Наступного дня (день смерті) заняття мали відбуватися³⁴. Такий самий документ був адресований «всім міським та військовим установам і інституціям залоги м. Кам'янця». Згідно з ним відзначення роковин «нашого народного поета Т. Шевченка» мало відбутися не 11 березня, а днем раніше. У всіх військових частинах залоги пропонувалося проводити лекції про Т. Шевченка і про ту роль, яку він відіграв у відродженні нашої Батьківщини. Пропонувалося встановити в казармі прикрашений портрет Кобзаря. Начальник залоги отаман Жуковський наказував громадським і приватним установам вивішати національні прапори, закрити крамниці. Нагляд за виконанням наказу покладался на коменданта міста та місцеву міліцію³⁵.

Продублював цей наказ і заступник повітового комісара Вінниці, який у службовій телефонограмі до волосних народних управ Браїлова, Гнівані, Гавришівки, Люлинців, Острожка, Калинівки, Пиків, Пиврів, Юзвина, Стрижавки, Станіславчика, на підставі депеші Губкомісара №430, наказав святкувати роковини Т. Шевченка³⁶.

Відповідно до «обіжника» Президія комітету з організації Кам'янецьких «українців-середньошкільників» оголосила, що всі місцеві українські середні навчальні заклади 25 лютого (за старим стилем) о 10 годині ранку зберуться у приміщенні Духовної семінарії, а звідти вирушать на Соборну площу, де відбудеться панахида, про проведення якої раніше сповіщала комісія з влаштування Шевченківського свята.

У березні вийшли ювілейні номери газет «Українська ставка», «Подільське слово», «Наш Шлях», «Селянин», та журнали «Освіта», «Село», які вийшли ювілейними номерами, присвячені Т. Шевченкові³⁷. Газета «Життя Поділля», публікувала матеріали, що складали своєрідний сценарій відзначення Шевченківських днів у Кам'янці-Подільському. Прочитавши місцеву газету, населення володіло інформацією про події, що відбулися та мають відбутися³⁸. Так, за повідомленням «Життя Поділля», спеціально до Шевченківських роковин у місцеву книгарню «Час» завезли книги та листівки, присвячені Кобзареві. З-поміж них книги С. Єфремова «Тарас Шевченко, життя його та діла» з портретом; Доманицького «Життя Тараса Шевченка» з портретом; Ванькевича «Оборонець скривджених (на спомин Т.Шевченка)»; Коваленка-Коломацького «Хто такий Тарас Шевченко» з багатьма портретами, малюнками і автографами українського Кобзаря³⁹. Читачі газети мали змогу також ознайомитися зі статтями А. Животка⁴⁰ та М.Грушевського. Останній зазначив, що в минулі роки українець міг відчувати, що живе на світі лише під час панахиди «по рабу божім Тарасі». Продовжуючи свою думку, М. Грушевський констатував, що «Т. Шевченко був символом українства, його культурним, національним, соціальним і політичним «батьком», - «...Які б випробування не визначала доля, його гасла не вмуть, свято не зникне...», Великий Кобзар належить до поетів, у яких переважають мотиви любові до людини, він і надалі залишиться «вічним, дорогим проповідником любові»⁴¹.

11 березня 1919 р. газета «Українська ставка» майже весь номер присвятила Т. Шевченкові: «Україна святкує свої великі дні-роковини Тараса Шевченка. Серед огнів і бур, оточена темною хмарою старих і нових ворогів, розірвана на часті, роз'єднана ворогами, Соборна Україна все-таки не втратить з очей тієї цілі, яку вказав українському народові геній Шевченка, і вона наближається до неї»⁴². У іншій статті писалося: «Вже 58 років минуло, як помер Шевченко, а слова його не тільки не померли, а все більше і більше розходяться між людьми. Особливо його пам'ятає простий люд, за долю якого він так вперто боровся і постраждав. Пам'ятає і буде пам'ятати народ України і всього світу свого страдника, поета, борця ... Живі нерукотворні пам'ятники ставить населення Шевченкові, вже знищена панщина над тілом, а зараз зникає панщина політична й економічна»⁴³. Часопис «Наш шлях» вказав на таке: «...Не буде ніякого прибільшення, що друкарні не встигали випускати книжок, так швидко вони розходилися, не вважаючи на те, що ціни на книжки швидко зростають в залежності од загальної дорожнечі до нечуваної перше ціни...»⁴⁴.

У березні 1919 р. відбулося досить гучне відзначення Шевченкових днів на відміну від попередніх років. За повідомленням періодичної преси: «10 березня Кам'янець-Подільський мав святковий вигляд»⁴⁵. Будинки державних, громадських установ та приватні квартири були прикрашені національними прапорами. Крамниці закриті. Почтова вулиця, окрім жовто-блакитних стрічок, прикрашена портретами Т. Шевченка, увігнітаними гіллям ялини⁴⁶. На вулицях безліч народу, частина людей у на-

ціональному одязі, вітають один одного зі святом. Як і планувалося, воно розпочалося о 10 год. На площу біля собору Олександра Невського почали сходитися учні та вчителі українських шкіл, під звуки оркестру прийшли військові школи та деякі міські. Туди ж прибула Кам'янецька влада, професори університету, представники міського самоврядування, військове керівництво. Близько 12 години прибуло духовенство, розпочалася панахида. По її закінченні якої священники говорили промови. Український національний хор за керівництва П. Бутовського виконував національні пісні, що додавали урочистості святу. Після панахиди виступив професор К-ПДУУ В. Біднов. Вшановуючи поета, промовець звернувся до «Заповіту», згадав царські часи, коли заборонялося відзначати такі події, пов'язав розбудову української державності з іменем Великого Кобзаря⁴⁷. По закінченні доповіді хор виконав «Заповіт», проспівавши, військові школи урочистою ходою пройшли до своїх казарм, всі інші з національними стягами йшли Поштовою вулицею. До них приєдналися і прості перехожі, небайдужі до вшанування Шевченка та України⁴⁸.

Через декілька годин у місцевих школах - духовній семінарії, комерційній школі, учительській семінарії та інших - відбулися ранки та вечірки, присвячені пам'яті Кобзаря⁴⁹. Ось як про це пише очевидиця цих подій Олімпіада Пащенко: «В серці Поділля, Кам'янці, по Шевченківській вулиці до Шевченківського Народного Дому в цей день безконечним шнуром тягнулися представники урядових установ, народних самоврядувань (губерніального, повітового, міського), громадських організацій і школи, школи, школи ... - початкові, середні та в повному складі професура й студентство першого новоутвореного Українського Державного Університету - складали свої вінки навкруг погруддя Шевченка. А поруч з державним гімном могутньо нісся «Заповіт» з'єднаних хорів⁵⁰. «Життя Поділля» писала, завідувач інформаційно-просвітнього відділу при управлінні Кам'янецького повітового коменданта прочитав лекцію про Т.Шевченка козакам Кам'янецьких повітових сотень⁵¹.

Досить цікавим виявилось відзначення днів Шевченка в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії, де разом із піснями і танцями, декламаціями віршів відбулися промови, зокрема директор гімназії сказав своїм учням таке: «Сьогодні ми святкуємо не той день, в який вперше почувся крик будучого велетня, не того зовнішнього оброку, що носимо в своїй уяві з ім'ям Шевченка, а святкування осібної людської сили, осібного божого дару, що будить в людині і розум, і серце»⁵². Після почутих слів усі присутні пом'янули Т. Шевченка, співаючи раз за разом гімн «Ще не вмерла Україна» і «Заповіт». До фундаментальної бібліотеки закладу, очолюваної А.Гулевичем надходили книги патріотичного змісту, зокрема «Кобзар», «Про життя Шевченка», «Шевченко й діти», «Молодість».

10 березня 1919 року в приміщені Кам'янець-Подільської чоловічої і жіночої гімназії імені С. Славутинської відбувся літературно-вокальний ранок, присвячений 105-м роковинам від дня народження великого поета України Т. Шевченка. Все розпочалося із «Заповіту», після чого виступив

з урочистою промовою С. Николаєв. Діти читали вірші Шевченка і про нього, зокрема «На спомин Шевченка» (учень Пашенко), «На смерть Шевченка» (учень Остапів), «Село» (учень Шаповалів), «Шевченкові на той світ» (учень Горобець), «Шевченкові» (учень Мефодовський) та інші. Виконувалися пісні «Де згода в сімействі», «Підеш, Петре», декламації «До Основ'яненка», «Чернець», «Минають дні, минають ночі» та ін. С. Николаєв запевнив, що прийде той час, коли можна буде згадувати поета «не злим тихим словом»⁵³.

Педагогічний і учнівський колективи Кам'янець-Подільської учительської семінарії, після урочистої панахиди, зібралися у приміщенні власного закладу, де був організований концерт⁵⁴. У невеличкій залі зібрались учні і вчителі семінарії, настрої був чудовий. З привітальною промовою виступив директор семінарії, після чого семінаристи, декламували Шевченкові вірші. Скільки ширості й доброти лунало з їх уст, сльози радості бриніли на очах у присутніх⁵⁵.

Відзначали роковини українського Кобзаря й вищі початкові школи (далі - ВПШ) міста. Учителі та учні трьох ВПШ зібралися на спільну зустріч після панахиди на Соборній площі, аби пом'янути поета⁵⁶. Ранок розпочався співом національного гімну «Ще не вмерла Україна», який виконував зведений хор. Вчитель першої дівочої вищої початкової школи Дудка виступив з промовою. Потім прослухали реферат про поета, вірші з «Кобзаря». Присутні були зачаровані маленькою дівчинкою, яка декламувала вірш «Сон», а також «Ой на горі романець», «Стоїть явір над водою», «Плач Ярославни» значно підняв настрої слухачам⁵⁷.

Цього ж дня у Народному домі о 6-й годині вечора відбувся концерт-вистава за участю Кам'янецьких шкіл, а також трупи М. Садовського. З вступною промовою виступив А. Животко, в якій охарактеризував українського Кобзаря, як поета і патріота свого рідного краю. Аркадій Животко звернувся до слухачів з проханням «боронити всі ті ідеї, які висловлював Шевченко». Після цього актори влаштували виставу «Назар Стодоля». У цьому святі брав участь український національний хор під орудою Є. Москвичіва та П. Бутовського, а також студентський чоловічий хор за керівництва Бєсядовського. Виконувалися сольні пісні та декламації. Концерт-вистава закінчилася об 11 годині вечора⁵⁸. Прибуток планувався пожертвувати на Фонд з будівництва пам'ятника Т. Шевченка в Кам'янці-Подільському⁵⁹, спорудити який мріяло керівництво Українського Кам'янецького клубу⁶⁰.

Святкування у Народному домі наступного дня продовжили, артисти театру М. Садовського. Цього разу з привітальним словом до присутніх звернувся приват-доцент К-ПДУУ М. Плевако⁶¹, який обґрунтував тезу про Шевченка як пророка для українців, зазначивши такі слова: «визнав весь світ Шевченка за великого поета, Україна признала його за свого пророка»⁶². Потім Український національний хор виконав Шевченків «Заповіт», театральна трупа М. Садовського поставила виставу «Назар Стодоля». Присутнім сподобалось соло Іліїва «Ой Дніпре мій, Дніпре», виступи

студентського чоловічого хору («Іван Підкова») та симфонічного квартету за керівництва Є. Москвичіва, який виконав «Сумнів» на музику М. Глінки. Овдієнко проспівав пісню «Очі горять», а Корольчук продекламував вірш «Чернець». Виконувалися пісні на слова Т. Шевченка та музику М. Лисенка «Гамалія», «Ясне сонце на небі сяє», «Туман хвилями лягає» та ін.⁶³. У фіналі свята прозвучав національний гімн⁶⁴.

До редакції газети «Життя Поділля» продовжувала надходити кореспонденція, присвячена Шевченківським роковинам. Так, голова комісії з влаштування Шевченківського свята в Кам'янці-Подільському П. Бутовський надіслав відкритого листа, в якому відзвітував про усі прибутки та витрати від проведеного свята. Так, від концерту-вистави (від продажу квитків - 5429 карб., програм та журналу «Село», листівок, портретів та ін. - 471 карб. 50 коп.) було отримано 5900 карб. 50 коп. Витрати становили (перераховувалися) - 2785 карб. Голова комісії подякував усім тим, хто допоміг організувати Шевченківське свято⁶⁵. Дуже приємний факт, що більша частина учасників працювала безкоштовно, а отже, свідомо долучалася до українського національного відродження.

16 березня в Українському клубі планувалося урочисто відзначити роковини Т. Шевченка. У святі мали взяти участь артисти трупи М. Садовського, національний хор та інші місцеві колективи. Проте наступна кореспонденція газети повідомляла, що свято відбудеться не 16, а 19 березня о 19 год. й складатиметься з двох частин: перша - концерт, інша - святкова вечора для усіх присутніх, на якій висловлюватимуться промови про українського Кобзаря⁶⁶. Керівництво клубу хвилювалося, що на свято може не прийти значна частина запрошених осіб. Проте воно відбулося. На ньому були гості з Києва, зокрема М. Грушевський та ін., й частина Кам'янецького освітньо-культурного бомонду: професори К-ПДУУ М. Чайковський та В.Біднов, голова Губернської народної управи В. Приходько, лікар та голова товариства «Просвіта» К. Солуха, а також Овдієнко, Корольчук, Бутовський, Мацієвич, Стеценко, Животко та ін. Кожен із присутніх поділився з власними переживаннями, які викликає у них постать Т. Шевченка. Учасники свята виступали з доповідями, виконували пісні на слова українського Кобзаря. Так, М. Грушевський виголосив промову, яка стосувалася «сучасного моменту й ідеалів і пам'яті Тараса Шевченка»⁶⁷.

Наступного дня у військовій школі міста був проведений концерт на честь Т. Шевченка. Перед присутніми на початку свята виступив священник Жевченко з рефератом про українського Кобзаря. Після цього військовий та український національний хори виконали «Заповіт». Присутніх вразило виконання військовим хором під орудою сотника Афонського «Вкраїно мати»..., «Гей країнці ...», «Не пора, не пора ...», також Кам'янець-Подільським національним хори під орудою О. Приходька «Туман хвилями лягає». Після цього, національний хор уже під орудою Є. Москвичіва разом із симфонічним оркестром гарно виконав «Жалібний марш»⁶⁸. Свято продовжив відомий Кам'янецький скрипаль Є Москвичів,

виконавши «Елегію». Під акомпанімент скрипки учень Київської гарматної школи Шульга прочитав «Чернець», а учень Корольчук, - «Послання». Полковник Євтимович прочитав декілька Шевченкових віршів. Публіка із задоволенням слухала виступи військових, неодноразово вигукуючи «Слава!»⁶⁹. Концерт відбувся у національно-патріотичному дусі, усі розмовляли українською мовою. Отримані кошти планувалося віддати на створення пам'ятника Т. Шевченка в Кам'янці-Подільському⁷⁰.

У газеті «Життя Поділля» отаман Сальський подякував усім за свято, особливо М. Садовському, Овдієнку, Корольчуку, Є. Москвичіву, Стеценку та ін, за співи, декламацію та музику»⁷¹. А дописувач під псевдонімом Mortalis (з лат. смертний) порадив, що з-поміж військових є чимало патріотів власної батьківщини, здатних працювати на її благо⁷².

Відзначення Шевченківських роковин навчальними закладами міста продовжувалися і в наступні дні. Так, 23 березня о 17 годині у приміщенні жіночої духовної школи відбулося свято. На ньому були присутні вчителі, вихователі та учні. Програма традиційна: виконання національного гімну, українських пісень «Стоїть явір над водою», «Тихесенько вечір на землю спадає» та ін. Присутнім сподобався реферат учениці 4-го класу Бугайової «Життя і літературні твори Т. Шевченка. Декламували вірші учениці першого класу, а учениця 5-го класу Баревич виконала музичні твори на піаніно»⁷³.

23 лютого 1919 р. рада історико-філологічного факультету запропонувала раді професорів університету провести засідання, присвячене пам'яті Т. Шевченка, що мало відбутися тижнем пізніше офіційного відзначення. Виступати мали Л. Білецький - «Народність чи національність творчості Т. Шевченка», Д. Дорошенко - «Еволюція поглядів на Т. Шевченка», М. Плевако - «Т. Шевченко: Кирило-Мефодіївське братство в світлі нових матеріалів»⁷⁴. Але замість М. Плевако виступив М. Васильківський, змінилася й тематика виступів.

Газета «Життя Поділля» повідомила, що засідання відбудеться у неділю 16 березня о 18 год. Виступати мали Д. Дорошенко - «Нові матеріали про вплив польської політичної думки на Шевченка», Л. Білецький - «Національний елемент у творах Т. Шевченка» та М. Васильківський - «Релігійність Т. Шевченка по його поетичних творах»⁷⁵. Через хворобу двох доповідачів засідання перенесли на наступний тиждень - 23 березня⁷⁶. У наступному номері газета уточнила, що урочисте засідання відбудеться за участю професорсько-викладацького складу університету, місцевого хору, громадських і культурних діячів (виступав відомий скрипаль Є. Москвичів), студентів та всіх, хто бажає вшанувати пам'ять великого українського поета⁷⁷. Дійсно, 23 березня відбулося довгоочікуване урочисте публічне засідання ради професорів К-ПДУУ зі вшанування пам'яті Т. Шевченка. Зал засідання був прикрашений великим портретом українського Кобзаря. У центрі сиділи професори університету, з боків - запрошені гості. Головував професор історико-філологічного факультету Клименко. Засідання розпочалося співом Шевченківського «Заповіту», який виконав чоловічий

студентський хор. По закінченні співу виступив професор Л. Білецький. Після нього виконали поему «Іван Підкова». Далі з доповідями виступили приват-доценти М. Васильківський та Д. Дорошенко. Виконувалися народні пісні «Прометей», «Коло млина» та ін. Засідання закінчилося виконанням національного гімну «Ще не вмерла Україна»⁷⁸.

Преса видрукувала чимало матеріалів, присвячених Т. Шевченкові⁷⁹, зокрема М. Грушевського, який у той час проживав у Кам'янці-Подільському, - «Шевченківське слово»; письменника і педагога С. Черкасенка - «Шевченко - пророк революції»; П. Клепатського - «Т.Шевченко - апостол любові, братерства і праці»; педагога і громадського діяча (згодом студента К-ПДУУ) А. Животка - «Кобзар»⁸⁰. Серед студентів, як і інших мешканців міста, зростав попит на «Кобзар». «Друкарні не встигають випускати книг, так швидко вони розходяться, незважаючи на те, що ціни на книжки швидко зростають»⁸¹. Томик Шевченка був для молоді своєрідним національним оберегом, свідченням вірності українським ідеалам.

На початку квітня 1919 р. місцева газета вмістила звернення до української студентської молоді, у якому зазначалося що Шевченківські роковини необхідно відзначати й далі. Ініціатором цього виступила рада Кам'янецької громади. Акцент здебільшого робився на студентів, родом із села, які через декілька днів мали їхати на Великодні свята додому. їм пропонувалося перед від'їздом завітати до трудової ради, «Просвіти», губернської земельної управи, до відділу позашкільної освіти губернського земства та інших установ та організацій, щоб перевірити, чи немає в їх населений пункт доручень. На молодих людей покладалася ще одна місія - донести до свого села інформацію про Т. Шевченка, влаштувати разом з односельцями виставу, народну вечірку, популярну лекцію, присвячену українському Кобзареві, пояснити людям хто такий Т. Шевченко? Чому саме він є «національним поетом, символом боротьби за вільну Україну», спробувати закріпити у свідомості українського селянина, робітника ідею самостійності Української Народної Республіки, почуття патріотизму, національну свідомість тощо»⁸².

Отже, відзначення роковин поета у Кам'янці-Подільському проходили в різних організаціях та установах міста, починаючи із початкових шкіл і закінчуючи університетом. До святкування були залучені, як керівництво Подільської губернії, освітні, культурні діячі краю, так і жителі міста та його околиць. Участь у шевченківських заходах відомих українських вчених, громадських та політичних діячів надала їм всеукраїнського масштабу. В такий спосіб українці намагалися віддати шану великому поетові, згуртуватися навколо його ідей.

Примітки

¹ Грушевський М. Шевченківські роковини / М. Грушевський // Життя Поділля. - 1919. - № 68. - 10 березня. - С. 12.

² Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев - Л., 1939, Париж - Нью-Йорк - Мюнхен, 1955. - 400 с.

- ¹ Огієнко І. (митрополит Іларіон) Тарас Шевченко / Упоряд. авт. передмови і коментарів М. С. Тимошик. / І. Огієнко - К.: Наша культура і наука, 2002. - 440 с.
- ⁴ Завальнюк О.М. Національно-патріотичне виховання студентів Кам'янця-Подільського державного Українського університету: історичний аспект (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк. // Освіта, наука і культура на Поділлі / Збірник наукових праць: Матеріали сьомого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю утворення Кам'янця-Подільського національного університету» - Кам'янець-Подільський.: Оіум, 2008.-Т. 11 -С.3-19.
- ⁵ Лозовий В. «Просвіта» на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917-1920) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі 1906-1923 рр. - Кам'янець-Подільський, 1996. - С. 28-38.
- ⁶ Комарницький О.Б. Ім'я Тараса Шевченка в житті містечок Правобережної України (1917-1920 рр.) / О.Б. Комарницький. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету.(Філологічні науки) - Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005. -С.84-88.
- ⁷ Мельник Е.М. Ім'я Тараса Шевченка в українській школі (1917-1920) /Е.М. Мельник // Етнічна історія народів Європи. 36. наук, праць. Вип. 17. - К, 2004. - С. 47-51.
- ⁸ Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. / Г. Грабович - К., 1998. - С. 17.
- ⁹ Комаров Р.В. Антропологічна символіка героїчного: сутність і типологія в українському контексті / Р.В. Комаров // Магістеріум. Історико-філософські студії. - 2006. - Вип. 23. - С. 25-29.
- ¹⁰ В Шевченківське Свято. Кам'янець на Поділлі, 10-го березня 1919 року. // Життя Поділля. - Кам'янець-Подільський. - 1919.- 10 березня.-№68.-С. 1.
- ¹¹ Держархів Вінницької області (далі - ДАВО). - ф. Д-255., оп. 1, спр. 133, арк. 170.
- ¹² В міністерстві освіти. Шевченківське світо в школах // Українська ставка - Вінниця. - 1919.- Ч. 46.-С. 3.
- ¹³ Держархів Хмельницької області (далі - ДАХО). - ф. Р-1515., оп. 1, спр. 6, арк. 25.
- ¹⁴ Там само., спр. 9а., арк. 11.
- ¹⁵ З життя Подільського Губерніального земства // Село. - 1919. - № 6. - С. 24-26.
- ¹⁶ Завальнюк О.М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О.М. Завальнюк, В.Б. Стецюк. - Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. - С. 136.
- ¹⁷ Стецюк В.Б. Культурно-Просвітницька діяльність земств Поділля у 1917-1920 рр. / В.Б.Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: 36. наук, праць. - Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. - Т. 6.: Матеріали другого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII - на початку XXI ст.». - С. 32.
- ¹⁸ Машталір А.І. Постать Т.Г. Шевченка як символ національної і соціальної боротьби українців в добу національно-демократичної революції (за матеріалами журналу «Село» / А.І. Машталір // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [ред. кол.: В.С. Степанков (відп. пед.) та ін.]. - Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. - Вип. 3. - До 20-річчя кафедри історії України. - С. 325.

- ¹⁹ З життя Подільського Губерніального земства // Село. - 1919. - № 6. - С. 25.
- ²⁰ Відділ дошкільного виховання Подільської Губерніальної Народної Управи. До дитячих садків, дитячих захистків, притулків та Т-ва «Просвіта» // Село — 1919. — №8. - С.7-8.
- ²¹ Повідомлення.//Життя Поділля. - 1919.-№35. - 30 січня. - С. 4.
- ²² Завальнюк, О.М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О.М.Завальнюк, В.Б. Стецюк. - Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. - С. 136.
- ²³ ДАХО.-ф. Р-1515.,оп. 1, спр. 9а., арк. 18.
- ²⁴ Там само, спр. 6., арк. 26.
- ²⁵ Там само, арк. 49.
- ²⁶ До Шевченківських роковин // Освіта. - Кам'янець-Подільський. - 1919. - №5. - 1 березня - С.29.
- ²⁷ С. Чим найкраще можемо вшанувати пам'ять незабутнього Кобзаря? / С // Життя Поділля. - 1919. - №69. - 11 березня. - С.2.
- ²⁸ Свяш Н.Н. До Українського свідомого громадянства / НН. Свяш. // Життя Поділля. - 1919.-№36.-31 січня.-С.4.
- ²⁹ Там само. - С.4.
- ³⁰ ДАВО. - ф.Д-255., оп. 1, спр. 133, арк. 169 зв.
- ³¹ Степура. Офіційний відділ. Всім державним та громадським установам м. Кам'янець-Под. / Степура // Життя Поділля. - 1919. - №68. - 10 березня. - С.1.
- ³² Держархів Вінницької області, ф.Д-255., оп. 1, спр. 133, арк. 168.
- ³³ Местная жизнь. К празднованию годовщины Т.Шевченко // Подольское слово. - Вінниця, 1919. - 27 лютого. - С. 3.
- ³⁴ Місцева хроніка. З університетського життя. // Життя Поділля. - 1919. - №63. - 5 березня. - С. 3; Завальнюк, О.М. Земства Поділля в добу Української революції 1917 - 1920 рр. / О.М. Завальнюк, В.Б. Стецюк. - Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. - С. 136; З життя Подільського Губерніального земства // Село. - 1919. - №6.-С.25.
- ³⁵ Наказ // Життя Поділля. - 1919. - №67. - 9 березня. - С. 2.
- ³⁶ ДАВО. - ф. Д-255., оп. 1, спр. 133, арк. 167.
- ³⁷ Місцева хроніка.//Життя Поділля. - 1919.-№95. - 11 квітня.-С. 4.
- ³⁸ Машталір. А.І. Святування Шевченківських роковин в навчальних закладах Поділля у добу Директорії УНР / А.І. Машталір // Кам'янець-Подільський - остання столиця Української Народної Республіки: мат. Всеукр. наук, конференції. Кам'янець-Подільський, 6-7 жовтня 2009 р. / ред. кол. Смолій В. А., Верстюк В. Ф., Завальнюк О. М. - Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. - С.369.
- ³⁹ До Шевченківських роковин // Життя Поділля. - 1919. - №70. - 12 березня. - С.1.
- ⁴⁰ Животко А. В боротьбі (до Тарасового дня) / Арк. Животко // Життя Поділля. - 1919. - №68. - 10 березня. - С. 2.
- ⁴¹ Грушевський М. Шевченківські роковини / М. Грушевський // Життя Поділля. - 1919.-№68.-10 березня.-С. 1-2.
- ⁴² Дні Тараса Шевченка // Українська ставка. - Вінниця -1919.-11 березня. - Ч. 62. - С. 1-2.
- ⁴³ Життя Тараса Шевченка // Українська ставка. - Вінниця. - 1919. - 11 березня. - Ч. 62.-С. 2

- ⁴⁴ Культурний рух на Україні В часи Революції // Наш Шлях. - Кам'янець-Подільський, 1919.-4 грудня. - С. 3.
- ⁴⁵ Шевченківське свято 10 березня // Життя Поділля. - 1919. - №70. - 12 березня. - С. 3.
- ⁴⁶ Там само.-С. 3.
- ⁴⁷ Завальнюк О. Українські університети: лекційно-пропагандистський, літературно-публіцистичний і редакційно-видавничий аспекти (1917-1920 років) / Олександр Завальнюк // Студії з історії Української революції 1917-1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирого. 36 наук, праць / Гол ред. кол. В.Ф. Верстюк. - К.: Інститут історії України НАН України, 2011. - С. 258.
- ⁴⁸ Шевченківське свято 10 березня//Освіта. - 1919.-№6 - С. 20-21.
- ⁴⁹ Шевченківське свято 10 березня // Життя Поділля. - 1919. - №70. - 12 березня. - С.3-4.; 3 життя України і Поділля // Село. - Кам'янець-Подільський. - 1919. - №.10.-С26.
- ⁵⁰ Русейнов Г. Олімпіада Пашенко. Тарасові річниці / Григорій Гусейнов // Кур'єр Кривбасу. - 2002. - №148. - березень. - С. 165-166.
- ⁵¹ Місцева хроніка// Життя Поділля. - 1919. -№71. - 14 березня. - С. 3.
- ⁵² ДАХО. - ф.319., оп. 2., спр. 805., арк. 43.
- ⁵³ Там само, арк. 44-47.
- ⁵⁴ Зборовець В. Святування пам'яті Т.Г. Шевченка Кам'янецькою учительською семінарією 10 березня 1919 року. // Освіта. - 1919. -№6. - С. 21.
- ⁵⁵ Там само. - С. 21.
- ⁵⁶ Святування 58 роковин смерті Т.Г. Шевченка вищими початковими школами м.Кам'янець-Подільського 25 березня 1919 року // Освіта. - 1919. -№6. - С. 22.
- ⁵⁷ Там само - С. 22.; Святування 58 роковин смерті Т.Г. Шевченка вищими початковими школами м.Кам'янець-Подільського 25 березня 1919 року // Освіта. - 1919. - №6. - С. 22.
- ⁵⁸ Народний дім // Життя Поділля. - 1919. - №70. - 12 березня. - С. 4.
- ⁵⁹ Концерт-вистава // Освіта. - 1919. - №6 - С. 22-23.
- ⁶⁰ До Шевченківських свят // Життя Поділля. - 1919. - №68. - 10 березня. - С. 1
- ⁶¹ Концерт вистава // Життя Поділля. - 1919. - №68. - 10 березня. - С. 1; Концерт вистава // Життя Поділля. - 1919. - №69. - 11 березня. - С. 2.; Концерт вистава // Життя Поділля. - 1919. -№71. - 14 березня. - С. 4.
- ⁶² Концерт-вистава // Освіта. - 1919. - №6 - С. 22.; Завальнюк О. Українські університети: лекційно-пропагандистський, літературно-публіцистичний і редакційно-видавничий аспекти... - С. 258
- ⁶³ ДАХО. - ф. Р1515., оп. 1, спр. 9а., арк. 19-20 зв.
- ⁶⁴ Концерт-вистава // Освіта. - 1919. - №6 - С. 22-23.
- ⁶⁵ Бутовський П. Лист до редакції // Життя Поділля. - 1919. - №79. - 23 березня. - С. 2.
- ⁶⁶ Український Клуб // Життя Поділля. - 1919. - №71. - 14 березня. - С. 4; Шевченківське свято // Життя Поділля. - 1919. - №74. - 18 березня. - С. 4.
- ⁶⁷ Український Клуб // Життя Поділля. - 1919. - №77. - 21 березня. - С. 4.
- ⁶⁸ ДАХО.-ф. Р-1515., оп. 1, спр. 9а., арк. 21-21 зв.
- ⁶⁹ Там само, арк. 21 зв.

- ⁷⁰ Концерт пам'яті Тараса Шевченка // Життя Поділля. - 1919. - №75. - 19 березня. - С. 4.
- ⁷¹ Отаман Сальський. Лист до редакції / Отаман Скальський // Життя Поділля. - 1919. - №76. - 20 березня. - С. 4.
- ⁷² Mortalis рецензентом // Життя Поділля. - 1919. - №78. - 22 березня. - С. 1.
- ⁷³ Опаловський Н. Святкування пам'яті Т.Г. Шевченка в жіночій духовній школі 23 березня 1919 року / Н. Опаловський // Життя Поділля. - 1919. - №85. - 30 березня. - С. 4.
- ⁷⁴ Академічне засідання Ради професорів К.-Под. Державного Українського Університету пам'яті Т. Шевченка // Життя Поділля. - 1919. - №55. - 23 лютого. - С. 4; Академічне засідання Ради професорів К.-Под. Державного Українського Університету пам'яті Т.Шевченка// Освіта-Кам'янець-Подільський. - 1919. -№5. - 1 березня - С.29.; Завальнюк О. Українські університети: лекційно-пропагандистський, літературно-публіцистичний і редакційно-видавничий... - С.258.
- ⁷⁵ Пам'яті Т. Шевченка//Життя Поділля. - 1919. -№71. - 14 березня. - С. 4; Вшанування пам'яті Т.Шевченка в університеті // Життя Поділля. - 1919. - №77. - 21 березня. - С.4.
- ⁷⁶ 3 життя Губерніального земства // Життя Поділля. - 1919. - №73. - 16 березня. - С. 4.
- ⁷⁷ Вшанування пам'яті Т. Шевченка в університеті // Життя Поділля. - 1919. - №77. - 21 березня. - С. 4; 3 університетського життя // Життя Поділля. - 1919. - №79. - 23 березня. - С. 2.
- ⁷⁸ 3 університетського життя. Урочисте засідання пам'яті Т. Шевченка // Життя Поділля. - 1919. - №80. - 25 березня. - С. 3.
- ⁷⁹ Машталір, А.І. Вшанування Тараса Шевченка на Поділлі у 1917-1920 рр. / А.І.Машталір // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. - Кам'янець-Подільський, 2009. - Т. 13. - С. 28.
- ⁸⁰ Завальнюк ОМ. Національно-патріотичне виховання студентів Кам'янець-Подільського державного Українського університету: історичний аспект (1918-1920 рр.) / О.М.Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: 36. наук, праць - Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю утворення Кам'янець-Подільського національного університету». - Кам'янець-Подільський, 2008. - С. 6.
- ⁸¹ Культурний рух на Україні в часи Революції // Наш шлях. - 1919. - Ч. 10.-4 грудня.
- ⁸² Рада Громади. До членів української студентської громади // Життя Поділля. - 1919. - №96. - 12 квітня. - С. 2.

Резюме

В статті розглядаються заплановані та проведені за участю громадськості Кам'янець-Подільського в різних закладах та організаціях по приводу святкування Шевченкових роковин.

Ключові слова: Т. Шевченко, шевченківський свята, Подільська губерньська народна управа, періодична друкарня, кореспонденція, навчальні заклади.

Одержано 15 травня 2013 р.